

ספר יונה ורעיון התשובה של יום הכיפורים

מן הבריחה מפני השליחות אל תיקון המעשה ולימוד הרחמים
התשובה מופיעה בספר יונה כרעיון אוניברסלי גם עבור אומות העולם

מאת ארי ליפינסקי

20 בספטמבר 2026

Tunesische Synagoge Akko JONA_11_April_2015.XIV

תוכן העניינים

פתח דבר

יונה בן אמיתי והמסורת הנבואית
קריאת ספר יונה במנחה של יום הכיפורים
הבריחה והירידה כאבחנה רוחנית
המלחים כדגם מוסרי נגדי
מן המצוקה אל התפילה
תשובת נינוה בין צום לתיקון המעשה
שליחות שמולאה מתוך התנגדות פנימית
האם תשובה מיראה היא תשובה
מצוות התשובה קרובה לאדם
וידוי תשובה וכפרה ביום הכיפורים
רחמים אינם ויתור על האמת
טענותיו של יונה נגד הסליחה
הקיקיון וחינוך הנביא לחמלה
שמונה עשר קולות של פרשנות
מן הספר אל עבודת היום – שמונה שלבי התשובה בספר יונה
חמישה טעמים להפטרת מנחה
סיכום
מקורות והפניות
פרטי המקור

מאמר זה מבקש לברר מדוע קבעו חכמים לקרוא את ספר יונה כהפטרה בתפילת מנחה של יום הכיפורים, ומה תורמת העלילה המקראית להבנת התשובה ביום קדוש זה.

יונה היה נביא. כבר השם יונה רומז על הברית של הבורא עם האנושות בימי נח. בהמשך נראה עד כמה רעיון התשובה בספר יונה מתייחס לא רק ליונה ולעמו ישראל אלא גם לאומות העולם (המיוצגות על ידי תושבי נינוה ומלחי האניה בספר). ספר יונה הוא החמישי בספר תרי עשר, קובץ שנים עשר "הנביאים הקטנים".

עיון מדוקדק בספר מגלה, להפתעתנו, כי **יונה השמיע רק חמש מילים עבריות של נבואה, בפרק ג פסוק ד: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת"**. הספר שונה במובהק משאר ספרי נביאי הכתב. אין הוא אוסף את נבואות יונה, אלא מספר על אירועים בחייו הקשורים בשליחות אחת ויחידה. דווקא באמצעות העלילה הדרמטית נפרשת בו תורה פילוסופית ותיאולוגית על מהות הנבואה ותכליתה ועל דרכי ההשגחה האלוהית המאפשרות תשובה ובעצם חותרות להביא את האדם לשלבי תהליך התשובה. (ראה השלבים מתוארים להלן במאמר.)

הנביא יונה בן אמיתי חי ופעל בממלכת ישראל הצפונית כנראה בסביבות 750–790 לפנה"ס. הוא פעל בימי ירבעם השני מלך ישראל, שמלך—לפי הכרונולוגיות המקובלות—בערך בשנים 753–793 לפנה"ס.

בשליחות הראשונה תוכן הקריאה עדיין אינו נאמר. יונה נדרש ללכת אל נינוה, "העיר הגדולה", ולקרוא עליה, "כי עלתה רעתם לפני". השמטת תוכן ההודעה מגבירה את המתח; אולם מן הנימוק ברור כי על הנביא לבשר לעיר פורענות בשל מעשי תושביה.

במקור העברי כוללת הקריאה חמש מילים בלבד: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת" (יונה ג, ד). התרגומים הגרמניים נבדלים בפירוש הפועל האחרון: לותר מתרגם אותו כאבדון, ואילו בובר ורונצווייג שומרים על דו-המשמעות של "נהפכת" — נינוה יכולה להיחרב, אך גם להשתנות פנימית / נפשית ולהתהפך מרעה לטובה.

הדיון שלהלן נשען על פסוקי המקרא, על דברי חכמים מתקופות שונות ועל מאמרו של ד"ר אבי צפרוני, "הקשר בין ספר יונה ליום הכיפורים", מיום 18 בספטמבר 2026, שהוא אחד היסודות לעבודה זו. מן המאמר נלקחו קווי היסוד של הניתוח הספרותי: המתח בין יונה לשליחותו, דמותו המוסרית של המלחים, תשובת אנשי נינוה, העימות בין מידת הדין למידת הרחמים ומשל הקיקיון.

הדיון מרחיב קווים אלה בעזרת שמונה עשר פרשנים והוגים. לא כל החכמים הנזכרים חיברו פירוש לספר יונה. רש"י, אבן עזרא, אברבנאל ומלבי"ם פירשו את הספר במישרין.

לעומתם, רמב"ן, רבנו בחיי, חזקוני, ספורנו, כלי יקר לרבי שלמה אפרים מלונטשיץ, אור החיים, הנצי"ב, רבי שמשון רפאל הירש, גור אריה למהר"ל מפראג, הכתב והקבלה ומשך חכמה מאירים את מושג התשובה מתוך פירושיהם לתורה; שפת אמת, הרב קוק והרבי מליובאוויטש מוסיפים את נקודת המבט החסידי והפילוסופית.

הבחנה זו חשובה: אין לייחס לפרשן פירוש לספר יונה אם לא כתב פירוש כזה; עם זאת, מותר ואף מועיל להציב את עקרונותיו מול הסיפור ולראות כיצד הם מחדדים אותו.

הטענה המרכזית היא שהפטרות יונה אינה רק הוכחה לכך שתשובה יכולה לבטל גזר דין — אפילו אצל אומות העולם, כדוגמת תושבי נינוה האשורית. היא מלמדת גם שתשובה שלמה דורשת תיקון המעשה, קבלת אחריות והרחבת הלב עד ליכולת לרחם. בכך ספר יונה בעל מסר אוניברסלי.

יונה בן אמיתי והמסורת הנבואית

הספר מוסר על יונה רק את שמו ואת שם אביו. במלכים ב' יד, כה נזכר "יונה בן אמיתי הנביא אשר מגת החפר", אשר דברו על השבת גבול ישראל בימי ירבעם השני התקיים. זיקה זו מסבירה מדוע יכלה שאלת אמינותו של הנביא לקבל אצל יונה משקל אישי.

במסורת מדרשית מזהים חכמים את יונה עם בן האלמנה מצרפת, שאליהו החיה. דבריה האחרונים של האישה לאליהו הם: "עתה זה ידעתי כי איש אלהים אתה ודבר ה' בפיוך אמת" (מלכים א' יז, כד). המילה "אמת" נקראת כרמז לשם אמיתי. עוד נחשב יונה לתלמידו של אליהו. כמורו הוא קנאי למשפט האלוהי; ובד בבד עליו ללמוד כי נאמנות נבואית אינה מתמצה בעמידה על הדין, אלא כוללת גם שירות לתשובתם של בני אדם.

גם נביאים גדולים אחרים ניסו להימנע משליחות. משה הצביע על כבודות פיו, וירמיהו על נערותו. הם סברו שאינם ראויים למשימה. יונה בורח מטעם אחר: הוא מכיר את רחמיו של אלוהים וחושש שתשובת נינוה תגרום לכך שנבואת הפורענות שלו לא תתקיים. משום כך, בריחתו הגופנית מן השליחות חריפה במיוחד בספרות הנבואה.

היא מציגה את מלוא הקושי שבתשובה: אדם בורח מאחריות; לעיתים הוא מתעורר רק מחמת פחד; הוא נאחז בטקסים; קשה לו לוותר על צדקתו העצמית ועל כבודו; ורק בהדרגה הוא לומד לשנות את חייו.

יום הכיפורים מציב את אותו אתגר. הצום, הווידי והתפילה הכרחיים, אך תכליתם שינוי הרצון והמעשה, בקשת מחילה מן הזולת והליכה במידת הרחמים של הקדוש ברוך הוא.

קריאת ספר יונה במנחה של יום הכיפורים

המשנה והגמרא קובעות: "במנחה קורין בעריות ומפטירין ביונה" (מגילה לא ע"א). הקריאה מתקיימת בשעה מאוחרת של היום, לאחר שעות של צום, תפילה ווידוי, סמוך לתפילת נעילה. דווקא בשעה זו קיימת סכנה שאדם יזהה את התשובה עם עצם העינוי ועם השהייה בבית הכנסת. ספר יונה מחזיר אותו למבחן המעשה: "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" (יונה ג, י). הכתוב אינו תולה את הסליחה בשק, באפר או בצום, אלא בעזיבת הדרך הרעה.

חכמים ניסחו נקודה זו בתוקף: "לא נאמר באנשי נינוה: וירא האלהים את שקם ואת תעניתם, אלא: וירא האלהים את מעשיהם, כי שבו מדרכם הרעה" (תענית טז ע"א). הצום מבטא נכונות להשתנות, אך אינו השינוי עצמו. לכן הפטרת מנחה משלימה את הפטרת שחרית מישעיהו: "הכזה יהיה צום אבחרהו... הלוא פרס לרעב לחמך" (ישעיהו נח, ה-ז). ישעיהו תובע צדק וחסד; יונה מראה כיצד עיר שלמה נבחנת בעזיבת החמס. שתי ההפטרות מונעות מן המתפלל להפוך את יום הכיפורים לטקס המנותק מחיי החברה.

הקריאה גם מרחיבה את אופק הרחמים. אנשי נינוה אינם מישראל, ואף על פי כן תשובתם מתקבלת. מתברר שהקדוש ברוך הוא אינו חפץ באובדן בריותיו. אם שערי התשובה נפתחים לפני עיר נוכרית מלאה חמס, קל וחומר לפני ישראל העומדים בתפילה לפניו. אולם לימוד זה מן הקל אל הכבד אינו זכות אוטומטית; הוא מחייב את ישראל להוכיח במעשיו שהתפילה חדרה אל החיים.

הבריחה והירידה כאבחנה רוחנית

הסיפור פותח בציווי "קום לך אל נינוה" ובתגובה ההפוכה: "ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה'". רצף הפעלים מדגיש ירידה: יונה יורד ליפו, יורד לאונייה, יורד אל ירכתי הספינה ולבסוף שוקע במצולות. אין זו רק תנועה גאוגרפית. הבריחה מן השליחות מצמצמת את תודעתו עד שהוא מסוגל להירדם בשעה שסביבו נאבקים אנשים על חייהם. הוא מכריז: "עברי אנכי ואת ה' אלהי השמים אני ירא", אך בשלב זה הכרזתו אינה תואמת את התנהגותו.

גם הכיוון הגאוגרפי מחריף את הניגוד. יונה שוכנת ממזרח לארץ ישראל; יונה יורד ליפו ומבקש אונייה לתרשיש שבמערב הרחוק. תרשיש מזוהה לא פעם עם טרטסוס שבחצי האי האיברי, ממערב למצר גיברלטר. לפי פירוש מסורתי, יונה כה נחוש עד שהוא משלם את שכר האונייה כולה. תנועתו היא גם ירידה במרחב וגם התרחקות מוסרית מן השליחות.

יונה יודע שאין לברוח מן האל הנוכח בכל: "אנה אלך מרוחק ואנה מפניך אברח... גם שם ידך תנחני" (תהלים קלט, ז-י). לכן הביטוי "מלפני ה'" מציין בראש ובראשונה בריחה מן השירות הנבואי. נביא עומד לפני אלוהים, כפי שאלוהים אומר לאחאב: "חי ה' אלהי ישראל אשר עמדת לפניו" (מלכים א יז, א). יונה אינו עוזב את תחום מלכותו של אלוהים, אלא את מקום אחריותו.

אלוהים אינו מחזיר את יונה רק באמצעות דיבור נוסף, אלא באמצעות המציאות. הסערה מביאה את האונייה עד סף שבירה. בשעה שהמלחים זועקים ומשליכים את הכלים לים, יונה יורד לירכתי הספינה ונרדם. שנתו היא ניסיון

להדחיק את המציאות. הוא מוכן לרדת עם האונייה למצולות ובלבד שלא ימלא את השליחות, ובראשית הדרך אינו מגלה אמפתיה ניכרת לאנשים שנקלעו בגללו לסכנת חיים.

רש"י מסביר שהבריחה "מלפני ה'" היא ניסיון לצאת מארץ ישראל, מקום השראת הנבואה, כדי שהשליחות לא תחול עליו. פירוש זה אינו הופך את יונה לכופר בנוכחות האלוהית, אלא לאדם המבקש להתחמק מן האחריות המעשית של אמונתו. כאן נקודת מגע ישירה עם יום הכיפורים. קל לומר בלשון רבים "אשמנו"; קשה יותר לזהות את השליחות המסוימת שממנה ברחתי ואת האדם שנאלץ לשאת בתוצאות בריחתו.

אבן עזרא מדגיש את פשוטו של מקרא ואת מבנה העלילה. החזרה בפרק ג על הציווי "קום" מלמדת שהשליחות לא נעלמה לאחר הכישלון. דבר ה' בא אל יונה "שנית". התשובה המקראית אינה מחיקת העבר, אלא האפשרות לקום מחדש אל אותה אחריות. ביום הכיפורים האדם אינו נדרש להמציא לעצמו זהות אחרת; הוא נקרא לשוב למקום שבו חדל למלא את חובתו.

גם המלחים משמשים מראה מוסרית. הם בני עמים שונים, אך אינם ממהרים להשליך את יונה לים. הם חוקרים, מתפללים, חותרים אל היבשה ומבקשים שלא תיזקף לחובתם שפיכת דם נקי. יונה, לעומתם, אינו מתפלל בתחילה ואינו מגלה דאגה לגורלם. הספר מלמד שזהות דתית מוצהרת אינה מספקת. יראת אלוהים נבחנת באחריות לחיי הזולת.

המלחים כדגם מוסרי נגדי

התנהגות המלחים ניכרת בשורה של הכרעות, המבליטות עוד יותר את אדישותו של יונה:

1. אף שהגורל נופל על יונה והוא מודה בבריחתו, הם אינם משליכים אותו מיד לים.
2. הם מתייחסים אליו כאדם ושואלים למלאכתו, למוצאו, לארצו ולעמו.
3. בשאלה "מה זאת עשית" הם מעמידים אותו מול משמעותה המוסרית של בריחתו.
4. כאשר יונה שותק, הם שואלים בסבלנות מה עליהם לעשות כדי שהים ישתוק מעליהם.
5. גם לאחר שיונה מציע להשליכו לים, הם חותרים בכל כוחם אל היבשה כדי להצילו.
6. בטרם ישליכוהו הם מתחננים: "אל נא נאבדה בנפש האיש הזה ואל תתן עלינו דם נקי".
7. כאשר הים עומד מזעפן, הם יראים את ה', זובחים זבח ונודרים נדרים. לפי פרקי דרבי אליעזר פרק ט, לאחר מכן עלו לירושלים, מלו את עצמם וקיבלו עליהם להביא גם את בני ביתם אל האמונה.

תשובתם אינה מסתיימת אפוא עם חלוף הסכנה. בה בעת, יונה נעשה בעל כורחו מחולל של שינוי דתי, עוד בטרם הוא מוכן לקרוא לנינוה לשוב. רב החובל, ואחריו מלך נינוה, מקבלים כל אחד את התפקיד שיונה מבקש להימנע ממנו: הם מעירים אחרים מאדישותם וקוראים לתפילה ולשינוי.

מן המצוקה אל התפילה

הדג מציל את יונה מן המוות ובה בעת כולא אותו. במעי הדג הוא מתפלל לראשונה. תפילתו ארוגה מלשונות תהלים ומתארת את ההצלה כמעט כאילו כבר הושלמה: "ואני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה ישועתה לה". יש בה הכרה בתלותו בקדוש ברוך הוא ונכונות לקיים את נדרו; אך אין בה וידוי מפורש על בריחתו, ועדיין אין בה חמלה על נינוה. זו אפוא מדרגה אמיתית אך בלתי שלמה בתשובתו.

בהצלה טמון נס כפול: הדג הגדול מופיע ברגע הנכון, והוא אינו בולע את יונה כטרף אלא שומר עליו שלושה ימים ושלושה לילות. זיקה לשוניית קדומה מקשרת את השם נינוה ל"מושב הדג"; באכדית יוצגה העיר בצירוף סימנים המזכיר דג בתוך בית. הדג שממנו אין יונה יכול לברוח מכוון אותו כבר עתה בחזרה אל העיר שממנה ביקש להימלט.

שלושת הימים במעי הדג מעמיקים את מצוקתו ומאלצים אותו לבחון את עצמו. קודם היה מוכן למות בידי המלחים; עתה מתעורר בו רצון החיים. כאדם מאמין הוא אינו רק מבקש, אלא כבר מודה על ההצלה הצפויה. נדרו מלמד שהוא מוכן כעת לבצע את השליחות.

עם זאת, באירוניה דקה, אלוהים אינו מדבר בשלב זה אל יונה אלא אל הדג: "ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה" (יונה ב, יא). הלשון החריפה מסמנת את השפלת יונה. רק לאחר מכן בא אליו דבר ה' "שנית". חידוש השליחות הוא חסד, אך אין בו טשטוש של הבריחה.

מורכבות זו חשובה לעבודת יום הכיפורים. אדם יכול להתפלל בכנות מתוך מצוקה ועדיין לא לראות את הזולת. אין לבטל תפילה כזאת; היא עשויה להיות תחילת הדרך. אך אין להכריז עליה כסוף התהליך. ספר יונה מוסיף ללוות את הנביא גם לאחר תפילתו, משום שהתשובה חייבת להגיע אל שורש העמדה שממנה ברח.

שפת אמת מדגיש בדרשותיו ליום הכיפורים כי תשובה היא חזרה אל הנקודה הפנימית שנותרה שלמה, וכי קדושת היום עצמה מסייעת לחשוף אותה. לשון זו מאירה את תפילת יונה: מתחת לשכבות הבריחה נשארה בו נקודת קשר המאפשרת לו לקרוא אל ה'. אולם גילוי הנקודה הפנימית חייב להימשך במעשה. הקול העולה מן המעמקים צריך להפוך להליכה אל נינוה.

תשובת נינוה בין צום לתיקון המעשה

יונה מגיע לנינוה וקורא: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת". **רש"י** מביא אפשרות מדרשית שלפיה ל"נהפכת" שתי משמעויות: אם לא ישובו — העיר תיחרב; ואם ישובו — הם עצמם יתהפכו מרעה לטובה. גם אם מקבלים את הערת **אבן עזרא** שאין זה פשוטו של הביטוי, הדרשה מיטיבה לנסח את מטרת נבואת הפורענות. ההפיכה הרצויה אינה הפלת האבנים, אלא שינוי הלבבות והמעשים.

שליחות שמולאה מתוך התנגדות פנימית

נינוה מתוארת כעיר שמהלכה שלושה ימים. יונה נכנס בה רק מהלך יום אחד ומשמיע חמש מילים עבריות בלבד. ביצוע השליחות קצר להפליא בארבעה מובנים: הוא אינו עובר בכל העיר; אינו מזכיר שאלוהים הוא ששלח אותו; אינו מסביר את הקשר בין עוול התושבים לאסון הקרב; ואינו קורא להם במפורש לשוב.

לזכות יונה יש לומר שהופעתו דורשת אומץ. כזר הוא מכריז בבירת מעצמה על חורבנה ובוטח באלוהים שישמור עליו. ואף על פי כן הוא ממלא את השליחות כאילו בכפייה. ההצלחה אינה פרי נכונותו החינוכית, אלא מתרחשת למרות מגבלתה.

מפתיע עוד יותר שנינוה מגיבה מיד. עוד לפני שהדבר מגיע אל המלך, אנשי העיר מאמינים באלוהים, קוראים צום ולובשים שק. המלך מסיר את אדרתו, יושב על האפר ומצווה שגם הבהמות יצומו ויכוסו שק. אך העיקר הוא קריאתו: "וישב איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" (יונה ג, ח). המלך עושה את מה שהנביא נמנע מלעשות: הוא דוחק בעיר לשוב.

הסיפור מקביל בין האונייה לעיר. המלחים ואנשי נינוה מגיבים לבשורת סכנת חיים ביראת אלוהים ובשינוי המעשה; רב החובל והמלך קוראים לסביבתם להתפלל. שתי הקבוצות הלא-ישראליות נעשות מורות לנביא ולקורא.

אבן עזרא קושר את הנבואה לעיקרון שבירמיהו יח: אם גוי שב מרעתו, הקדוש ברוך הוא ניחם על הרעה שחשב לעשות לו. מכאן שנבואת פורענות מותנית מעצם טבעה, גם אם התנאי אינו נאמר תמיד במפורש. הצלחת הנביא נמדדת בכך שהאיום אינו מתממש מפני ששומעיו השתנו. הדאגה למעמדו של הנביא עומדת בניגוד לתכלית שלמענה נשלח.

מלך נינוה אינו מסתפק בצום. הוא מצווה לעזוב את הדרך הרעה ואת החמס שבכפיים. החמס הוא עוול חברתי ממשי, לא פגם טקסי מופשט. **רש"י** מדגיש שהעבירות שהאדם מחזיק בידיו עומדות במרכז. **מלבי"ם** מדגיש שהקדוש ברוך הוא ראה את המעשים, ובייחוד את החזרה מן הדרך הרעה, ולא את הסימנים החיצוניים. זהו המסר הישיר ביותר ליום הכיפורים: מי שמחזיק רכוש גזול, פגיעה שלא תיקן או קשר שבו לא ביקש סליחה, אינו יכול להסתפק בווידי כללי.

המשנה קובעת: "עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר; עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו" (יומא ח, ט). אנשי נינוה ממחישים הלכה זו בסיפור. אין הם מכירים את נוסח הווידי של ישראל, אך הם מוציאים מידהם את אשר השיגו בחמס. מכאן שמבחן התשובה אינו רק בעושר הניסוח, אלא בנכונות האדם להוציא את החטא מידיו.

האם תשובה מיראה היא תשובה

אנשי נינוה שבים בעקבות איום בהשמדה. אפשר לחשוד שתשובתם תועלתנית וזמנית. גם המלחים פונים אל ה' בשעת סערה. אולם המקרא אינו דוחה התעוררות מפני שנולדה מן הפחד; הוא בוחן את המעשה שנובע ממנה. תשובה מיראה אינה המדרגה הגבוהה ביותר, אך היא שער אמיתי. יום הכיפורים עצמו מעורר יראת דין, והיראה יכולה לעצור את האדם עוד לפני שהבשילה בו אהבת הטוב.

ספורנו מפרש בפרשת התשובה שבדברים ל את "והשבת אל לבבך" כמעשה של התבוננות, ואת "ושבת עד ה' אלהיך" כשיבה שמטרתה לעשות את רצון הבורא. לפי קו זה אפשר לראות בנינוה תהליך: תחילה זעזוע חיצוני; אחר כך השבת הדברים אל הלב; ולבסוף שינוי הדרך. אין לבטל את הצעד הראשון, אך אסור להיעצר בו.

הרב קוק מבחין ב"אורות התשובה" בין תשובה הבאה ממצוקה, מיראה או מהכרת הנזק, לבין תשובה עליונה הנובעת מהכרת הטוב והחיים. עם זאת, כל תנועת שיבה קשורה לכוח החיים המבקש לחזור לסדרו. תפיסה זו מאפשרת לקרוא את סיפור נינוה בלי תמימות ובלתי ציניות: ייתכן שהמניע הראשון היה פחד, אך עזיבת החמס היא תיקון ממשי. מכאן צומחת תקווה גם לאדם המתעורר ביום הכיפורים מטעם לא שלם. עליו לכבד את ההתעוררות ולהעמיקה לאחר הצום.

הרבי מליובאוויטש הדגיש פעמים רבות שתשובה היא שיבה אל הקשר העצמי של יהודי עם הקדוש ברוך הוא, וכי במקום שבעלי תשובה עומדים יש כוח להפוך זדונות לזכויות כאשר התשובה באה מאהבה. במבט על

ספר יונה בולטת תנועת ה"התהפכות": לא רק ביטול הדין, אלא שינוי כיוון החיים. ארבעים הימים שניתנו לנינוה מקבילים בתודעה היהודית לארבעים ימי הרחמים מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים — זמן שנועד להפוך הרגל למעשה מתוקן.

מצוות התשובה קרובה לאדם

רמב"ן מפרש את הפסוק "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא" (דברים ל, יא) על מצוות התשובה שנזכרה קודם: "והשבת אל לבבך", "ושבת עד ה' אלהיך". לדבריו התשובה אפשרית "בכל עת ובכל מקום", והיא כוללת וידוי בפה, שיבה בלב וקבלה למעשה. פירוש זה מאיר את יונה מכל צד: בים, במעי הדג ובעיר זרה אפשר לשבו. המרחק הגאוגרפי אינו מבטל את הקרבה הרוחנית, והנפילה אינה פוטרת מן הקימה.

רבנו בחיי דן באותם פסוקים ומחבר בין הפה, הלב והמעשה. אף שהוא מפרש בהרחבה את "המצווה הזאת" על התורה, הוא מסביר את "בפיך ובלבבך לעשותו" כתבנית של הכרה פנימית, ביטוי בפה והגשמה מעשית. שלושת הממדים ניכרים בספר יונה: אנשי נינוה קוראים לאלוהים, משיבים את האזהרה אל לבם ושבים מן החמס; יונה, לעומתם, מצליח תחילה בפיו, אך לבו ומעשיו עדיין זקוקים לתיקון.

חזקוני מציב בפירושו לפרשת ניצבים את השיבה בתוך תהליך של ברית: האדם שומע את הברכה ואת הקללה, משיב אל לבו ושב לשמוע בקול ה'. תרומתו לקריאת יונה היא ההדגשה שתשובה אינה רגש רגעי, אלא חזרה לנאמנות מחייבת. נדרו של יונה במעי הדג מקבל משמעות רק כאשר הוא קם והולך לנינוה.

אור החיים בוחן בדקדוק את ריבוי לשונות השיבה בדברים ל ומתאר תהליך מדורג: התעוררות הלב, שיבה אל ה', שמיעה בקולו וחזרה לקיום המצוות. מדרג זה הולם את מבנה ספר יונה. המלחים עוברים מפחד טבעי ליראת ה'; נינוה עוברת מאמונה באזהרה לצום ולבסוף לעזיבת החמס; יונה עובר מברחה לתפילה ולציות, אך עדיין זקוק לתיקון מידת הרחמים. אין תשובה אחת דומה לחברתה, אך כולן דורשות מעבר מן התודעה אל המעשה.

יודי תשובה וכפרה ביום הכיפורים

כלי יקר מדגיש בפירושו לפרשת ניצבים את הקרבה בין הפה ללב ואת סכנת הפער ביניהם. רעיון זה נוגע בלב עבודת יום הכיפורים. הווידוי נאמר בפה כדי לעורר את הלב ולנסח אחריות; אך מילים שאינן מולידות שינוי עלולות להפוך למסך. יונה יודע לנסח אמונה ואף תפילה נעלה, אך הסיפור אינו מסתפק בדבריו ובוחן את יחסו לבריות.

הכתב והקבלה נוהג לעיין במשמעות המדויקת של לשונות המקרא. בהקשר של "ושבת עד ה'" אפשר להבחין בין עזיבת הדרך הרעה לבין הגעה מחודשת ליחסי קרבה לפני ה'. תשובה אינה רק נסיגה מן החטא; היא פנייה חיובית. אנשי נינוה עוזבים את החמס, ואילו יונה צריך ללמוד לא רק לחדול מן הברחה אלא לעמוד לפני ה' כנביא המבקש את הצלת שומעיו.

משך חכמה מדגיש בפירושו לעבודת יום הכיפורים בויקרא טז את הקשר בין כפרה, טהרת הציבור והעמידה "לפני ה'". היום מעניק אפשרות מיוחדת לטהרה, אך אינו הופך את האדם לסביל. הטהרה דורשת תשובה, ובעבירות שבין אדם לחברו נדרש שיקום היחסים. ספר יונה מציע את המקבילה הסיפורית: הרחמים האלוהיים זמינים, אך הכתוב מציין שהדין הוסר לאחר שינוי הדרך.

רבי שמשון רפאל הירש מפרש את העינוי והטהרה של יום הכיפורים כחידוש היכולת לעבוד את ה' בתוך החיים המעשיים. העינוי אינו תכלית של שלילת הגוף, אלא התרחקות זמנית מן התלות בצרכים, כדי להשיב לאדם את חירותו המוסרית. קריאה זו מאירה גם את הצום בנינוה. ערכו אינו בסבל כשלעצמו; עליו לשבור את האוטומטיות של הכוח והחמס ולאפשר בחירה אחרת.

רחמים אינם ויתור על האמת

לאחר ביטול הדין מצטט יונה את מידות הרחמים: "כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה". הוא משמיט את המילה "אמת" מנוסח המידות המופיע בספר שמות בפרק לד. אפשר להבין את כעסו כמאבק על אמינות הנבואה ועל מידת הדין. אולם הספר מלמד שרחמים אינם סילוף האמת. גם השינוי שהתחולל באדם הוא חלק מן האמת. אם נינוה של היום אינה נינוה שעליה נגזר הדין, ביצוע העונש בלי להתחשב בתשובה יתעלם מן המציאות החדשה.

טענותיו של יונה נגד הסליחה

רק לאחר הצלת נינוה מסביר יונה במפורש מדוע ברח תרשישה. הוא ידע שאלוהים "חנון ורחום, ארך אפיים ורב חסד" וניחם על הרעה. אלא שנבואת פורענות נועדה מעיקרה להזהיר ולעורר תשובה. ירמיהו יח, ז–ח קובע את הכלל: "רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד. ושב הגוי ההוא מרעתו... ונחמתי על הרעה". אזהרה שאינה מתגשמת מפני שהצליחה אינה נבואת שקר, אלא שליחות נבואית שמילאה את תכליתה.

לצד הדאגה למעמדו האישי אפשר לזהות שלוש טענות תאולוגיות. ראשית, יונה חושש ליציבותו של דבר האל: אלוהים אינו אדם המתחרט שרירותית. שנית, הוא קושר את שם אביו אמיני ל"אמת" ועומד על מידת הדין הקפדנית. כשהוא מצטט את שלוש עשרה המידות משמות לד הוא משמיט את המילה "אמת". שלישית, הוא מטיל ספק בכנותה של תשובה המתחילה רק מחמת איום חיצוני.

ייתכן שפועל בו גם שיקול מדיני-היסטורי. יונה עשוי היה לראות מראש את עליית אשור, העתידה להחריב את ממלכת ישראל ולהגלות את יושביה. מנקודת מבט זו, חורבן הבירה האשורית היה עשוי להציל את ישראל. אך הספר אינו מאשר חשבון זה. אין לנביא רשות להקריב אפשרות ממשית של תשובה בהווה למען תועלת עתידית שחישב בעצמו.

ספקו של יונה בתשובה שנולדה מתוך מצוקה חוזר ופוגע בו. הוא עצמו שב להתפלל רק במעי הדג, כאשר חייו עמדו בסכנה. מי שפוסל את תשובת הזולת שנולדה במצוקה חייב להסביר מדוע ראוי שתפילתו שלו מתוך מצוקה תתקבל.

במובן זה עומד יונה לצד איוב. איוב נאבק בשאלת הצדיק הסובל; יונה נאבק בשאלת הרשע הניצל. איוב מכיר, לאחר המענה האלוהי, בגבול הבנתו של האדם. אצל יונה השפעת הלך נותרת פתוחה, שכן הוא שותק מול שאלתו האחרונה של אלוהים.

ספר "גור אריה" למהר"ל מסייע, בפירושו לרש"י על מידות הרחמים, להבין את הצירוף "ונקה לא ינקה": יש ניקוי לשבים, אך לא למחזיקים בחטא. הרחמים אינם ביטול הצדק, אלא יחס שונה למצבים שונים. ספר יונה ממחיש זאת היטב. הקדוש ברוך הוא אינו מוחל לנינוה כל עוד היא מחזיקה בחמס; הוא סולח לאחר שעזבה אותו. כך גם יום הכיפורים אינו רישיון להמשיך באותה דרך, אלא ברית של כפרה עם השב.

אברבנאל מרחיב בשאלת מניעיו של יונה. הוא מפתיע ומזכיר את דאגת הנביא יונה לכבוד ישראל ולהשלכות ההיסטוריות של הצלת אשור, **לצד החשש להיראות כנביא שקר**. כלומר אברבנאל מסנגר על הנביא יונה (אשר כאמור חי ופעל בממלכת ישראל הצפונית כנראה בשנים 750–790 לפנה"ס) ומסביר כי לדעתו יונה כנראה חשש כי אם יתרום לחזרה בתשובה של תושבי נינוה הרי שהיא תשרוד ובכך תפתח הדרך לאשור בשלב מאוחר יותר להילחם בממלכת ישראל. כפי שאנו יודעים היום בדיעבד אכן אשור החריבה את ממלכת ישראל בשנים 721–722 לפנה"ס, בסוף מלכות שלמנאסר החמישי ובראשית מלכות סרגון השני. המלך האחרון של ישראל היה הושע בן אלה.

גם אם המניעים נשמעים עקרוניים, **השליחות מחייבת נביא למסור את דבר ה' ולא לנהל את ההשגחה לפי חשבון אנושי**. ביום הכיפורים צריך האדם לוותר על הטיעונים שבהם הוא מצדיק את קשיות לבו: מדוע האחר אינו ראוי לסליחה, מדוע פגיעתו חמורה משלי ומדוע הצדק מחייב שאוסיף לכעוס.

מלבי"ם קורא את שלבי הספר כהתנגשות בין מחשבת יונה, הסבור לעיתים שהדין כבר נחתם, לבין רצון ה' להשאיר פתח לתשובה. כאן טמון כוחו של יום הכיפורים: כל עוד אדם חי ופועל, אסור לו להפוך את חומרת הדין לייאוש. יראת הדין צריכה להניע לתשובה, לא להכחיש את אפשרותה.

הקיקיון וחינוך הנביא לחמלה

פרק ד אינו נספח לסיפור התשובה אלא שיאו. יונה כבר מילא את שליחותו, העיר כבר שבה והדין כבר הוסר, אך הנביא עצמו עוד זקוק לשינוי. הקדוש ברוך הוא אינו משיב לו בהרצאה מופשטת. הוא מזמן קיקיון, תולעת ורוח קדים, ויוצר חוויה שבאמצעותה יונה יחוש אובדן. החמלה על הקיקיון נעשית פתח להבנת החמלה על נינה.

יונה יושב ממזרח לעיר ובונה לו סוכה. הוא ממתין לראות אם תושבי נינה יתמידו בשינוי או שמא העיר בכל זאת תיחרב. עמדתו נותרת עמדת הצופה. שלא כאברהם, שהתפלל בעד סדום ונאבק על הצלתה, יונה אינו מגלה מעורבות פנימית בגורל האנשים הרבים שלפניו.

הקיקיון חושף את הסתירה. יונה שמח שמחה גדולה על הצמח מפני שהוא מצל עליו, אך אינו מתאבל על אפשרות חורבנה של נינה. אלוהים מזמן תולעת שמייבשת את הצמח ואחר כך רוח קדים חרישית. כאשר יונה מתעלף מן השמש והחום, הוא מבקש שוב למות — הפעם לא בשל עימות תאולוגי אלא בשל סבלו האישי.

שאלת הסיום של אלוהים מציבה את אמות המידה זו לצד זו: יונה חס על צמח שלא עמל בו ולא גידלו. האם אלוהים לא יחוס על עיר שיש בה יותר ממאה ועשרים אלף בני אדם, ובהם רבים "אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו", וגם בהמה רבה? הספר מסתיים בשאלה זו והופך את הקורא לנמען.

אפשר לפרש את שתיקתו של יונה כהמשך ההתנגדות, כבושה או כהודאה חרישית בטעותו. העובדה שהספר אינו מספר על הדחתו מאפשרת לקרוא את השתיקה לפחות כראשית הבנה. שלא כמורו אליהו, יונה אינו מצווה למנות יורש תחתיו. ובכל זאת בולט שהספר עצמו אינו מכנה אותו במפורש "הנביא". תפיסת הנבואה שלו עדיין זקוקה לתיקון.

הנצי"ב מדגיש במקומות רבים בפירושו לתורה שהנהגת ה' דורשת מן האדם ללכת בדרכיו ולשאת אחריות לציבור. בפרשת התשובה הוא מבחין בין מדרגות וקבוצות שונות של שבים ואינו מגביל את הגאולה לדגם אחיד. רוח זו מסייעת לקרוא את שאלת הסיום: "ואני לא א חוס על נינה העיר הגדולה?" מידת ה' מקיפה קהילה גדולה ומגוונת, לרבות מי שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם ובהמה רבה. המתפלל ביום הכיפורים אינו עומד כיחיד מבודד; הוא נושא עמו משפחה, קהילה ועולם.

הרב קוק רואה בתשובה כוח קוסמי של תיקון החיים ולא רק חשבון פרטי של עבירות. הקיקיון מלמד את יונה להרחיב את גבולות האני. כל עוד הוא שמח רק במה שמצל עליו ומתאבל רק על מה שנלקח ממנו, תשובתו מוגבלת. כאשר האדם מסוגל לחוס על עיר שלמה, מתברר שהשיבה אל ה' היא גם שיבה אל האחדות ואל האחריות לבריאה.

שתיקת יונה בסוף הספר משאירה את השאלה פתוחה לקורא. הכתוב אינו מספר אם קיבל את התוכחה, משום שהתשובה הנדרשת צריכה להינתן מחדש בכל קריאה. במנחה של יום הכיפורים מופנית שאלת "ואני לא אחוס" אל הציבור: האם התפילות הרחיבו את הלב, או רק העצימו את הדאגה לגורלנו הפרטי?

שמונה עשר קולות של פרשנות

רש"י מדגיש את אפשרות ההתהפכות ואת החובה לעזוב את החטא שהאדם אוחז בידו. תרומתו היא ההבחנה בין הצהרה דתית לשינוי ממשי.

אבן עזרא מעגן את ביטול הפורענות בכלל הנבואי שבירמיהו ומבהיר שהדין משתנה כאשר המציאות המוסרית משתנה.

רמב"ן מגדיר את התשובה כמצווה קרובה, אפשרית בכל מקום, המחברת פה, לב ומעשה. רבנו בחיי מורה על האחדות הנדרשת בין הכרה שבלב, וידוי שבפה ומעשה מתקן.

חזקוני מציב את השיבה במסגרת הנאמנות לברית והשמיעה המחודשת בקול ה'.

אברבנאל מנתח את מניעיו של יונה ואת המתח בין חשבון לאומי או אישי לבין שליחות הנביא.

ספורנו מדגיש את ההתבוננות המביאה את האדם להשיב אל לבו ולשוב כדי לעשות את רצון ה'.

מלבי"ם מבחין בין גזר הדין לבין האפשרות שנותנה לתשובה ומעמיד את מעשי יונה במרכז.

כלי יקר מחדד את הקשר בין הפה ללב ואת סכנת הווידי שאינו חודר אל הרצון.

שפת אמת רואה ביום הכיפורים את גילוי הנקודה הפנימית שממנה אפשר להתחיל מחדש.

"אור החיים" מתאר תשובה כתהליך מדורג מן ההתעוררות אל השמיעה והמעשה.

הנצי"ב מרחיב את התשובה מן היחיד אל הציבור ומכיר בריבוי הדרכים והמדרגות של תהליך השיבה.

רבי שמשון רפאל הירש מפרש את עינוי יום הכיפורים כאמצעי לחידוש החירות המוסרית, ולא כתכלית לעצמה.

הרב קוק מציג את התשובה כתנועת חיים מקיפה, היכולה להתחיל ביראה ולעלות לאהבה ולתיקון העולם.

הרבי מליובאוויטש מדגיש את השיבה אל הקשר העצמי עם הקדוש ברוך הוא ואת כוחה של התשובה לשנות את כיוון החיים.

"גור אריה" למהר"ל מסביר שמידות הרחמים מטהרות את השב, אך אינן מעניקות חסינות למחזיק בחטא. הכתב והקבלה מחדד את לשון התשובה כתנועה חיובית של התקרבות, ולא רק כהפסקת הרע.

משך חכמה קושר את כפרת יום הכיפורים לטהרת הציבור ולעמידה מחודשת לפני ה' מתוך אחריות ותשובה.

מן הספר אל עבודת היום

את תכני התשובה העולים מספר יונה אפשר לסכם בשמונה השלבים הבאים:

1. **התעוררות מן הבריחה** – הכרה במשבר ובאחריות האישית לו.

2. **זעקה ותפילה** – פנייה אל ה' מתוך המצוקה.

3. **קימה מחדש** – קבלת הזדמנות שנייה ושיבה אל השליחות.

4. **הכרה בחטא** – אנשי יונה מאמינים באזהרה ומודים בחומרת מעשיהם.

5. **חרטה וביטוי החיצוני** – צום, שק ותפילה כביטוי לרצון להשתנות.

6. **תיקון המעשה** – עזיבת הדרך הרעה והחמס; זהו לב התשובה.

7. **קבלת הרחמים** – ביטול גזר הדין לאחר השינוי הממשי.

8. **תיקון המידות** – יונה נדרש להשלים את תשובתו באמצעות ויתור על הכעס ולימוד החמלה.

תמצית המסר: התשובה מתחילה בהתעוררות, עוברת דרך תפילה וחרטה, נבחנת בשינוי המעשה ומגיעה לשלמותה בהרחבת הלב וברחמים על הזולת.

חמישה טעמים להפטרת מנחה

אפשר לרכז את זיקת הספר ליום הכיפורים בחמישה טעמים:

1. **התשובה עומדת במרכז.** המלחים ואנשי יונו אינם נעצרים במילים ובסמלים. מעשיהם מוכיחים שינוי כיוון ממשי, גם אם החל מחמת סכנה חיצונית. **"רד"ק** מדגיש בהקדמתו ליונה את ההשוואה המביישת: יונו שבה לאחר קריאה אחת, ואילו ישראל עמד לא פעם במריו למרות אזהרות נביאיו החוזרות.
2. **ביום הכיפורים אנו מקווים לרחמים אלוהיים.** בתפילת נעילה אנו מבקשים: "ברחמיך הרבים רחם עלינו, כי לא תחפוץ בהשחתת עולם... כי אם בשוב רשעים מדרכם וחיו". בספר יונה מקיפים רחמי אלוהים את הנביא הבורח, את המלחים הנתונים בסכנה ואת העיר החוטאת. אם יונו יכולה למצוא סליחה, קל וחומר שישראל רשאי לקוות – והוא מחויב באותה מידה לשוב.
3. **יום הכיפורים אינו מכפר מאליו על עבירות שבין אדם לחברו.** המלחים מגלים אחריות מופתית לחיי הזולת. יונו מתחרטת על הגזל והחמס ומשנה את הסדר הבין-אישי. בלי פיוס, השבה ותיקון נותר הטקס הדתי בלתי שלם.
4. **צום יונו מקביל מבחינה חיצונית לעינוי היום.** אולם הספר קובע את משמעותו: רעב, שק ואפר מקבלים ערך רק כאשר הם מפסיקים את הדרך הרעה ומביאים למעשה אחר.
5. **הפטרת יונה משלימה את הפטרת הבוקר מישעיהו נד-נח.** ישעיהו דוחה צום שאין עמו צדק ותובע לפרוס לרעב לחם, להביא עניים מרודים הביתה ולכסות ערום. יונה מספר אותה אמת כעלילה: אלוהים רואה את מעשי יונו. שתי הקריאות מציינות יחד את שיאם של עשרת ימי התשובה.

חמשת הטעמים מונעים שתי טעויות מנוגדות:

האחת היא פולחן חיצוני: צום, שק, תפילה ווידוי בלי תיקון מעשי.

האחרת היא ייאוש מוסרי: המחשבה שהחטא כבר הגדיר את האדם ואין הוא יכול עוד לשוב. יונו מפריכה את הטעות הראשונה, מפני שהצלתה תלויה במעשיה; יונה מפריך את השנייה, מפני שדבר ה' בא אליו שנית.

הקשר ליום הכיפורים מתגלה אפוא בשלושה מעגלים.

במעגל האישי מלמד יונה אחריות, תפילה וקימה מחדש.

במעגל החברתי מלמדים המלחים ואנשי יונו שחיי הזולת והשבת החמס הם מבחן האמונה.

במעגל התאולוגי מלמדים הקיקיון וניונו שמידת הרחמים אינה חולשה, אלא האופן שבו האמת האלוהית מתייחסת לבריות היכולות להשתנות.

בשעת תפילת נעילה מבקש המתפלל ששערי השמים לא יינעלו. ספר יונה מוסיף בקשה חרישית וקשה יותר: שגם שערי לבו לא יינעלו. הקדוש ברוך הוא פותח דרך לנביא הבורח, למלחים הזרים ולעיר החוטאת. התשובה הנדרשת מן הקורא היא להיכנס בדרך הזאת, להשיב את החמס, לקבל אחריות וללמוד רחמים.

ספר יונה נקרא במנחה של יום הכיפורים משום שהוא מציג את התשובה לא כרעיון מופשט אלא כדרמה אנושית. יש בו בריחה וירידה, פחד ותפילה, ציות חלקי, שינוי מעשה, כעס על הסליחה ולימוד החמלה.

אנשי נינוה מלמדים שתשובה נבחנת בעזיבת הדרך הרעה;

יונה מלמד שגם אדם מאמין ונביא זקוק לתשובה בעומק מידותיו;

והקדוש ברוך הוא מלמד שרחמיו על כל מעשיו, בלי לבטל את דרישת האמת.

שמונה עשר קולות הפרשנות מצטרפים לתמונה אחת: התשובה קרובה ואפשרית, אך אינה קלה או שטחית. היא דורשת פה, לב ומעשה; היא יכולה להתחיל ביראה ולעלות לאהבה; היא מבקשת כפרה לפני ה' ותיקון כלפי האדם; והיא מגיעה לשלמותה כאשר השב עצמו נעשה רחמן יותר. לכן ספר יונה הוא ההפטרה הראויה לשעות האחרונות של היום הקדוש. הוא מבטיח שאין אדם ואין ציבור המודרים מן השיבה, ובה בעת דורש שלא נצא מן הצום כפי שנכנסנו אליו.

מקורות והפניות

המקרא: ספר יונה; שמות לד, ו-ז; ויקרא טז; דברים ל; ישעיהו נח; ירמיהו יח, ז-ח; תהלים קמה. משנה יומא ח, ט; תלמוד בבלי, מגילה לא ע"א; תענית טז ע"א.

רש"י ליונה א-ד, ובייחוד ליונה ג, ד; ג, ט-י.

אבן עזרא ליונה ג, ד; ג, י; ד, ב.

רמב"ן לדברים ל, ב; ל, יא-יד.

רבנו בחיי לדברים ל, ב; ל, יא-יד.

חזקוני לדברים ל, א-יד.

אברבנאל, פירוש לספר יונה, ההקדמה והפירוש לפרקים א וד.

ספורנו לדברים ל, א-ב; ל, יא-יד.

מלבי"ם ליונה ג-ד.

כלי יקר לדברים ל, יא-יד.

שפת אמת, דרשות ליום הכיפורים ולשבת תשובה.

אור החיים לדברים ל, א-יא.

העמק דבר לנצי"ב, דברים ל, א-י.

רבי שמשון רפאל הירש לויקרא טז, כט-לא ולדברים ל, א-יד.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות התשובה, פרקים ה, ז וטו.

הרבי מליובאוויטש, לקוטי שיחות ושיחות לעשרת ימי תשובה וליום הכיפורים, על מהות התשובה והפיכת זדונות לזכויות.

גור אריה למהר"ל על פירוש רש"י לשמות לד, ז, בעניין "ונקה לא ינקה".

הכתב והקבלה לדברים ל, ב; ל, יא-יד.

משך חכמה לויקרא טז, ל ולפרשת התשובה בדברים ל.

אבי צפרוני, "הקשר בין ספר יונה ליום הכיפורים", 18 בספטמבר 2026 נוסח שנמסר למחבר המאמר.

פרטי המקור

המאמר הגרמני:

Ari Lipinski, "Das Buch Jona und die Umkehr an Jom Kippur", haGalil, 20 September 2026